

ทวารวดี : เส้นทางของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย
Dvaravati : The Routes of Buddhism Propagation in Thai Society

เพ็ญพรรณ เพื่องฟูลอย

Penphan Fuangfooloy

ภัทรกุล ศิลปรัตน์

Phatthrakul Silparat

วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Suphanburi-Srisuvarnabhumi Buddhist College,

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: Penphan.fua@mcu.ac.th

วันที่รับบทความ (Received) : 22 มิถุนายน 2566

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 30 ธันวาคม 2566

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 30 ธันวาคม 2566

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาเส้นทางของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี 2) เพื่อนำเสนอผลการศึกษาเส้นทางของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีในสังคมไทย เป็นงานวิจัยเชิงเอกสารและงานวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยกระบวนการศึกษาข้อมูลจากหนังสือ ตำรา เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ร่วมกับการลงพื้นที่ภาคสนาม มุ่งศึกษาและนำเสนอเส้นทางของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาพร้อมกับองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี ให้เกิดความเชื่อมโยงองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดีในวงกว้างและเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจ

ผลการศึกษาพบว่า เส้นทางของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีในสังคมไทย เกิดจากการเชื่อมโยงอารยธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากประเทศอินเดีย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 6 - 18 เป็นการเคลื่อนตัวมาพร้อมกับการติดต่อค้าขายของชาวอินเดียที่เข้ามาพร้อมกับศิลปกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ วัฒนธรรม และศาสนา สำหรับการนำเสนอผลการศึกษาเส้นทางของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีสังคมไทย ได้สร้างโมเดลแผนที่แสดงเส้นทางของการเผยแผ่ของอินเดียและในยุคก่อนทวารวดีตอนต้น ยุคทวารวดีตอนต้น ยุคทวารวดีตอนกลาง และยุคทวารวดีตอนปลาย

คำสำคัญ : ทวารวดี, เส้นทาง, การเผยแผ่

ABSTRACT

The objectives of this research article are twofold: 1) to examine the routes of Buddhism propagation in the Dvaravati civilization, and 2) to present the study's findings on these routes within Thai society. This research adopts a documentary and qualitative research approach, involving the study of information from books, textbooks, relevant research documents, as well as field visits. The primary focus is on investigating and proposing the routes of Buddhism propagation, while also deepening our understanding of the Dvaravati civilization. The intention is to establish a comprehensive connection to the broad knowledge of the Dvaravati civilization and to provide benefits to those interested in the subject.

The study revealed that the routes of Buddhism propagation in the Dvaravati Civilization in Thai society were influenced by the interconnection of civilizations influenced by India. This movement occurred during the 6th to 18th Buddhist centuries and involved trade contacts with Indians who brought with them their arts, ancient sites, antiquities, culture, and religion. As a result, a map model depicting the propagation routes was created, representing the early pre-Dvaravati period, early Dvaravati period, middle Dvaravati era, and late Dvaravati era in India.

Keywords: Dvaravati, Route, propagation

1. บทนำ

การศึกษาประวัติศาสตร์โบราณ ถือเป็นการย้อนกลับไปมองเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีต ผ่านวิธีการ กระบวนการ และข้อมูลที่ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรม ทวารวดีในสังคมไทย จากการศึกษาพบร่องรอยหลักฐานทางพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 3 ซึ่งเป็นช่วงที่พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งสมณะทูตจำนวน 9 สายออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ โดยสายที่ 8 มีพระโสณะเถระและพระอุตตระเถระ เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังดินแดนสุวรรณภูมิ และในประเทศพม่า จากนั้นพระพุทธศาสนาจึงประดิษฐานตั้งมั่นจนเป็นปึกแผ่น ในสมัยก่อนพุทธกาลพบว่าชาว อินเดียได้เดินทางมาค้าขายกับรัฐสุวรรณภูมิและเข้ามาตั้งถิ่นฐานเผยแผ่ศิลปวัฒนธรรมแก่ชาวพื้นเมืองในแถบ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่อจากนั้นผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาเดินทางเข้ามาดินแดนแหลมอินโดจีนเป็นจำนวนมาก ในสมัยทวารวดีจึงมีผู้คนผสมผสานอยู่ร่วมกันหลายเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ หากแต่มีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะวิถีชีวิตที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีการสร้างสรรค์วัฒนธรรมประเพณี โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นตัวเชื่อมผสาน จนเกิดการหลอมรวมกันทางศิลปวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ที่เป็น รูปแบบลักษณะเฉพาะของศิลปวัฒนธรรมทวารวดี และกลายเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงความหลากหลายทาง

วัฒนธรรม ทางสังคม คติความเชื่อต่าง ๆ เข้าด้วยกัน นักวิชาการพยายามค้นหาว่าศูนย์กลางของอารยธรรมทวารวดีนั้นอยู่ตรงไหน มีเส้นทางของการเผยแผ่ความเจริญไปในทิศทางไหน ด้วยวิธีการอย่างไร

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2549 : 61) ได้เสนอหลักฐานทางโบราณคดี เกี่ยวกับดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่มีพัฒนาการทางสังคมมนุษย์สมัยสำริดจนถึงสมัยเหล็ก ได้รับอิทธิพลทางอารยธรรมจากจีนและอินเดียทั้งสิ้น ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 – 12 ลงมาว่า ดินแดนแห่งหนึ่งในแถบนี้มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นบริเวณที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ จึงเกิดการเคลื่อนย้ายผู้คนเข้ามาแสวงหาทรัพยากรทางธรรมชาติดังกล่าว เป็นลักษณะการเคลื่อนย้ายแบบทยอยกันเข้ามาตั้งรกรากอย่างค่อยเป็นค่อยไป และดินแดนในประเทศไทยก็มีความอุดมสมบูรณ์ให้รองรับการแสวงหาทรัพยากรและการสร้างบ้านแปงเมือง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2549 : 62) การค้นพบโบราณวัตถุในยุคเหล็กแถบลุ่มน้ำเก่าที่เป็นต้นน้ำของแม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำจรเข้สามพัน ซึ่งอาจมองได้ว่าการติดต่อทางทะเลนั้นมีเมืองท่าที่สำคัญในแถบนั้นน่าจะเป็นเมืองโบราณอู่ทองด้วยเช่นกัน

หากพิจารณาจากสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ประกอบกับหลักฐานโบราณสถานและหลักฐานเอกสารต่างๆ รวมทั้งจดหมายเหตุของประเทศจีน และจารึกที่พบในบริเวณเมืองโบราณอู่ทอง ทำให้เชื่อได้ว่า เมืองโบราณอู่ทอง น่าจะเป็นศูนย์กลางของรัฐทวารวดี และเป็นเมืองท่าสำคัญ เนื่องจากเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้ทะเลและมีทางน้ำเข้าออกต่อกับฝั่งทะเลโดยตรง อีกทั้งยังได้พบโบราณวัตถุประเภทตราประทับดินเผาซึ่งเป็นของติดตัวพ่อค้าชาวอินเดียในสมัยหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 12-14) และจากหลักฐานด้านประวัติศาสตร์ศิลปะด้านโบราณคดี นำไปสู่ข้อสันนิษฐานที่ว่าเมืองโบราณอู่ทอง น่าจะมีบทบาทเป็นเมืองหลวงหรือศูนย์กลางของรัฐทวารวดีในยุคแรก ราวพุทธศตวรรษที่ 9-13 (ผาสุก อินทราวุธ, 2542 : 101-106) เมืองโบราณอู่ทองจัดเป็นเมืองท่าที่เจริญรุ่งเรืองสืบต่อมาจนกลายเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของรัฐทวารวดี

จากประเด็นดังกล่าวนำไปสู่ความสงสัยในเรื่อง ศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของอารยธรรมทวารวดีนั้นอยู่ที่ใด นักวิชาการต่างก็มีความเห็นแตกต่างกันไป ทำให้นักวิชาการตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับศูนย์กลางของ อาณาจักรทวารวดีไว้ 3 แห่ง คือ เมืองอู่ทอง เมืองนครปฐม (นครชัยศรี) และเมืองลพบุรี (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2562 : 61-74) ประเด็นของศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดีคือเมืองอู่ทองหรือไม่ พระพุทธศาสนามีพัฒนาการเป็นอย่างไรในอารยธรรมทวารวดี และเมืองโบราณอู่ทอง ที่สำคัญเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคสมัยทวารวดีนั้นเป็นไปอย่างไร มีความเชื่อมโยงกับพื้นที่วิจัยนี้แบบไหน ทั้งหมดนั้นล้วนเป็นเรื่องที่น่าสนใจและน่าศึกษาค้นหาอย่างยิ่ง

จากเหตุผลที่ได้กล่าวอ้างมาในเบื้องต้นแล้วนั้น ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี จากเอกสารที่เกี่ยวข้องเป็นเบื้องต้น เช่น หนังสือของนักวิชาการโบราณคดี นักประวัติศาสตร์ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา วรรณกรรม พระพุทธศาสนาในลังกามหา ล้านนา ล้านช้าง ตลอดจนงานค้นคว้าด้านภูมิศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดี ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่องทวารวดี รวมทั้งการวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านศิลปกรรมว่ามีความเกี่ยวข้องกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมไทยว่าสอดคล้องกันมากน้อยเพียงใด แล้วจึงนำเสนอผลการวิจัยที่สร้างองค์ความรู้ใหม่ตามวัตถุประสงค์ต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี
2. เพื่อนำเสนอผลการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีในสังคมไทย

3. วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการกำหนดใช้กระบวนการวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพร่วมกับวิธีวิจัยเชิงเอกสาร และวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการ ของการดำเนินงานด้วยรูปแบบการจัดการที่เป็นแนวทางการศึกษาในการจัดเก็บข้อมูล ที่มุ่งนำผลการวิจัยมาใช้ในการสร้างชุดองค์ความรู้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี เป็นการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารและกระบวนการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงปฏิบัติการ อันมีสาระสำคัญ ดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

1) การสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) เป็นข้อมูลวิจัยเชิงคุณภาพจากการเก็บจากข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) 2) การสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) เป็นการสนทนากลุ่มในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาองค์ความรู้เรื่องการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี 3) การสุ่มตัวอย่างสัมภาษณ์แบบเจาะจงกับกลุ่มนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี อารยธรรมทวารวดีในทุกภาคส่วนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในการจัดเก็บข้อมูลของกลุ่มประชากรผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ประชาชนในพื้นที่ จำนวน 4 แห่ง ประกอบด้วย อำเภอรอบทอง จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวน 10 คน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม จำนวน 10 คน อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี จำนวน 10 คน พื้นที่อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี จำนวน 10 คน (รวม 40 คน) ปราชญ์ท้องถิ่น ในพื้นที่ดังกล่าวแห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) นักวิชาการด้านโบราณคดี และประวัติศาสตร์ แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมทวารวดี แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) และผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องภาครัฐและเอกชนแห่งละ จำนวน 3 คน (รวม 12 คน) โดยใช้วิธีการเจาะจงตามการศึกษาวิจัย จำนวน 80 คน

2. เครื่องมือการวิจัย

1) ชนิดของเครื่องมือวิจัย แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มย่อย
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นแบบสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นโดยดำเนินการดังนี้

เครื่องมือที่นำมาใช้กำหนดระเบียบวิธีการวิจัย ได้กำหนดกระบวนการวิธีการวิจัยโดยการใช้กระบวนการวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การวิจัยเชิงเอกสาร ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการศึกษาและค้นคว้าจากเอกสารทางวิชาการ ตำรา ตลอดจนผลงานวิจัยประเภทต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้ในกระบวนการสร้างพื้นฐานขององค์ความรู้ในทางวิชาการเกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา อันเป็นแนวทางประการสำคัญในการนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ในกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลทางวิชาการที่มีประสิทธิภาพส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลตามกระบวนการวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ที่มีลักษณะเป็นการสัมภาษณ์เจาะลึกข้อคำถามที่สามารถนำไปใช้ในกระบวนการสัมภาษณ์แบบชี้แนะที่ไม่มี การกำหนดโครงสร้างของข้อคำถามที่มีความชัดเจนตายตัว โดยเป็นแต่

เพียงการกำหนดแนวข้อคำถามแบบเปิดกว้าง หรือเป็นการใช้แบบสัมภาษณ์ปลายเปิด ซึ่งเป็นกระบวนการวิธีการวิจัยที่มีผลทำให้ข้อคำถามมีความยืดหยุ่นและเปิดกว้างการสัมภาษณ์เจาะลึกเป็นเทคนิคและกระบวนการวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีความเหมาะสมอย่างยิ่งในการนำมาที่ใช้ในการสัมภาษณ์ส่วนบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลที่เป็นผู้ที่มีความรู้และความชำนาญหรือมีความเชี่ยวชาญในเรื่องที่กำลังดำเนินการกระบวนการวิธีการวิจัย เปิดโอกาสให้ผู้ที่มีความรู้และความชำนาญหรือมีความเชี่ยวชาญสามารถแสดงความคิดเห็นหรือทรรศนะได้อย่างหลากหลายผู้สัมภาษณ์สามารถที่จะดำเนินการสัมภาษณ์ และสามารถที่จะสอบถามที่สำคัญ และมีความน่าสนใจในแต่ละประเด็นของคำตอบ จากผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยหรือผู้ให้สัมภาษณ์ อันทำให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความหลากหลาย และข้อเท็จจริงในทางดำเนินการและใช้เครื่องมือ ได้แก่

แบบสำรวจ เรื่อง ร่องรอยการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีในสังคมไทย ประกอบด้วย 4 พื้นที่วิจัย ได้แก่ เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี บ้านดอนตาเพชร อำเภอนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี เมืองโบราณทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม และเมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี คณะผู้วิจัยดำเนินการลงพื้นที่สำรวจร่องรอย และสอบถามข้อมูลเบื้องต้นกับประชาชนในพื้นที่ เข้าพบเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑ์สถานในการเก็บข้อมูลเบื้องต้น

แบบสัมภาษณ์ เรื่อง เส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี โดยใช้การสำรวจลงพื้นที่เก็บข้อมูลวิจัย ประกอบด้วยเนื้อหา จำนวน 2 ส่วน ได้แก่

ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานผู้ให้ข้อมูลทั่วไป เช่น ข้อมูลส่วนตัวผู้ให้ข้อมูล เพศ สถานภาพ วัตถุประสงค์รูปแบบการจัดกิจกรรมเพื่อสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับเส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

ส่วนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้และหลักฐานเชิงประจักษ์ เพื่อนำไปสู่การพัฒนามรดกโลกต่อไป

1. แบบสัมภาษณ์ ประชาชน ผู้นำชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญที่เกี่ยวข้องในการศึกษาประเด็นดังกล่าว

2. การประชุมชมกลุ่มย่อย (Focus Group) หรือเวทีเสวนา เพื่อที่จะได้ทราบถึงข้อมูลเชิงลึกของแต่ละพื้นที่ รวมถึงความต้องการพัฒนาความร่วมมือเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมมรดกโลกต่อไป

2) การสร้างเครื่องมือวิจัย

กระบวนการในการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยได้กำหนดให้ใช้วิธี สัมภาษณ์เจาะลึก โดยกระบวนการสัมภาษณ์แบบชี้แนะอันเป็นกระบวนการสัมภาษณ์ที่มีลักษณะที่ไม่มีข้อคำถามที่เป็นมาตรฐานเป็นการกระบวนการสัมภาษณ์ที่ไม่มีการกำหนดโครงสร้างของข้อคำถามที่นำมาใช้ในการสัมภาษณ์เจาะลึก เพียงแต่มีการกำหนดลักษณะของข้อคำถามที่มีลักษณะเปิดกว้างแต่มีความยืดหยุ่น และมีการนำคำผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนตามสถานการณ์ที่มีการขับเคลื่อนหรือเปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลาส่วนการกำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการออกแบบการวิจัยหรือการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัย ผู้วิจัยได้กำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. การสำรวจ เป็นการลงพื้นที่เก็บข้อมูลตามแบบสำรวจ รูปแบบโบราณสถาน โบราณวัตถุที่ยังหลงเหลืออยู่ ร่วมกับการสอบถามข้อมูลจากประชาชนหรือผู้ให้ข้อมูล

2. การสัมภาษณ์เจาะลึก โดยกระบวนการวิธีการสัมภาษณ์แบบขึ้นนำอันเป็นกระบวนการวิธีการสัมภาษณ์ที่ไม่มีรูปแบบข้อคำถามที่ตายตัว หรือกระบวนการวิธีการสัมภาษณ์ที่มีลักษณะที่ไม่มีข้อคำถามที่เป็นมาตรฐานเป็นกระบวนการสัมภาษณ์ที่ไม่มีการกำหนดโครงสร้างของข้อคำถามที่นำมาใช้ในการสัมภาษณ์เจาะลึก เพียงแต่มีการกำหนดลักษณะของข้อคำถามที่มีลักษณะเปิดกว้างมีความยืดหยุ่น

3. สัมมนากลุ่ม มีการนำคำผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนตามสถานการณ์ที่มีการขับเคลื่อนหรือเปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลาส่วนการกำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการออกแบบการวิจัยหรือการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการดำเนินกระบวนการวิจัย ดังนี้

1. การศึกษาเอกสารเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เอกสารประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี
2. การสนทนากลุ่ม เพื่อรวบรวมข้อมูล ศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี เช่น

- 1) หลักฐานและการค้นพบในพื้นที่วิจัย
 - 2) หลักฐานเชิงประจักษ์ทางกายภาพ
 - 3) หลักฐานที่เป็นเรื่องเล่าและความเชื่อ
 - 4) การสร้างเครือข่ายองค์ความรู้ที่มีความสอดคล้องสัมพันธ์กันทางประวัติศาสตร์
 - 5) แนวทางการพัฒนาพื้นที่เพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงโบราณคดี
- 3) การหาคุณภาพของเครื่องมือวิจัย

แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง

- 4) การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ข้อมูลจากเอกสาร เป็นการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎี และผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ศึกษาจากหนังสือ บทความในวารสาร เอกสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ และแผนพัฒนาตำบลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การท่องเที่ยววัฒนธรรม

2. ข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลในพื้นที่ โดยวิธีการสนทนากลุ่ม ร่วมกับผู้ให้ข้อมูลวิจัยเพื่อ ศึกษาองค์ความรู้ แนวคิด วิธีดำเนินการจัดการองค์ความรู้ ปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาพื้นที่โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของกลุ่มหรือประชาชนในพื้นที่

- 5) การวิเคราะห์ข้อมูล

1. ข้อมูลเชิงปริมาณ แผนการบริหารจัดการกิจกรรมหรือการท่องเที่ยวเชื่อมโยงเครือข่าย ตามรอยเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ร่วมกับชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

2. ข้อมูลเชิงคุณภาพ แผนการจัดการองค์ความรู้ที่มีคุณภาพเป็นที่ยอมรับของภาครัฐและเอกชนสามารถนำไปใช้ในงานวิชาการต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย การสำรวจและสอบถามในพื้นที่ เป็นกระบวนการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพและ

เชิงปฏิบัติ (Qualitative/Action Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ดังนี้

1) วิเคราะห์ข้อมูลตามเอกสารหลักฐาน ร่องรอย ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีอารยธรรมทวารวดี ที่ปรากฏในพื้นที่วิจัย

2) นำผลการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพมาทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์ วิพากษ์ และประมวลชุดความรู้ที่ได้รับจากกระบวนการและแนวทางในการดำเนินงาน

4. ผลการวิจัย

จากการศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ในส่วนที่เป็นเอกสารทางวิชาการ หนังสือ ตำรา ร่วมกับการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิผู้เชี่ยวชาญในพื้นที่วิจัย มีผลวิจัยดังต่อไปนี้

1) เมืองอุทองกับอารยธรรมทวารวดี

ในประเด็นการศึกษาประวัติศาสตร์เป็นการมองเรื่องราวในอดีตผ่านปัจจุบัน รวมไปถึงเป็นการเดินทางตามวิธีการและแนวคิดของนักปราชญ์ นักวิชาการเฉพาะด้านทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ที่ล้วนแสวงหาข้อมูลในด้านต่าง ๆ ทั้งที่กว้างและลุ่มลึกในเรื่องอารยธรรมทวารวดี

พบว่าพัฒนาการของทวารวดี ในลักษณะที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่เป็นจุลภาค (ธิดา สารยา, 2532 : 64) บริเวณบ้านเมืองที่เรียกว่าทวารวดี ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งบริเวณพื้นแผ่นดินใหญ่และบริเวณที่เป็นเกาะ โดยหลักฐานทั้งเก่าและใหม่ การมอง “ทวารวดี” ในลักษณะที่เป็นส่วนหนึ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มองเรื่องราวของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐหรือบ้านเมือง โดยได้เสนอให้เห็นว่าพัฒนาการของทวารวดีที่แท้จริงเกิดขึ้นจากการขยายตัวของชุมชนบ้านเมืองในเขตลุ่มน้ำใกล้ทะเล (Riverine region) ที่สร้างเครือข่ายการติดต่อทั้งภายในและภายนอก สืบต่อมาแต่สมัยเมืองอุทอง ซึ่งร่วมสมัยกับรัฐพุนนัง ที่อยู่ในบริเวณปากแม่น้ำโขง สำหรับเมืองอุทอง ได้พบหลักฐานประเภทขวาน หินขัด ลูกปัด ภาชนะดินเผา เหล็กในสำหรับปั่นด้าย ขวานสำริด ฆวนก หอก และเครื่องมือเครื่องใช้โลหะอื่นๆ อีกมากมาย ชุมชนในยุคนี้เป็นสังคมเกษตรกรรม เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ ทำการเพาะปลูกได้ผลดี ประกอบกับสามารถติดต่อกับชายฝั่งทะเลได้สะดวก จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ชุมชนเมืองอุทองสามารถพัฒนาสภาพสังคมและเศรษฐกิจ จนขยายตัวเข้าสู่สังคมเมืองได้ และจากหลักฐานประเภทโบราณวัตถุสถานที่พบในช่วงเวลาดังกล่าว ทำให้ทราบว่าเมืองอุทอง ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับอินเดีย จนทำให้นักวิชาการหลายคนเชื่อว่าเมืองโบราณอุทอง อาจจะเป็นเมือง “สุวรรณภูมิ” (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2532 : 107) พระเจ้าอโศกได้ส่งพระโสณะเถระและพระอุตระเถระมาเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในราวพุทธศตวรรษที่ 3 เพราะมีการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมของอินเดียอย่างมาก จนทำให้ช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 ได้เกิดวัฒนธรรมที่ผสมผสานกันระหว่างรูปแบบวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมที่มาจากกลุ่มชนภายนอก วัฒนธรรมนี้มีจุดเด่นอยู่ที่รูปแบบทางศิลปกรรมเฉพาะตัว มีการใช้ภาษามอญร่วมกัน และการนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก วัฒนธรรมทวารวดีเชื่อกันว่ามี ศูนย์กลางความเจริญตั้งอยู่

บริเวณเขตที่ราบภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งมีเมืองเมืองหลัก ได้แก่ เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) เมืองประจวบ (ราชบุรี) และเมืองอุททอง

2) เมืองคูบัวกับอารยธรรมทวารวดี

พบว่าสถาปัตยกรรมบริเวณเมืองโบราณคูบัวได้รับอิทธิพลทางด้านศิลปะจากช่วงสมัยราชวงศ์คุปตะของอินเดีย พร้อมกับการค้นพบหลักฐานว่าพระพุทธศาสนาได้รุ่งเรืองมากกว่า 1,000 ปี พบร่องรอยโบราณสถานมากกว่า 60 แห่ง และส่วนใหญ่เป็นศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้งในลัทธิเถรวาทและลัทธิมหายาน โดยวัตถุที่ขุดค้นในเขตเมืองคูบัวนั้นเป็นประติมากรรมปูนปั้นและดินเผาที่ใช้ประดับอาคาร เช่น พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ เทวดาหรือบุคคลชั้นสูง เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการทางเทคโนโลยีขั้นสูงในยุคนั้น และทำให้สันนิษฐานได้ว่าเมืองคูบัวเจริญรุ่งเรืองอยู่ในยุคทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 เมืองโบราณคูบัวได้เจริญขึ้นในฐานะที่เป็นเมืองท่าสำคัญของอาณาจักรทวารวดี เห็นได้จากร่องรอยของโบราณสถานหลายแห่งที่ยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ร่องรอยของโบราณสถานหลายแห่งนี้ยังบ่งบอกถึงลักษณะถึงความเจริญในรูปแบบของวัฒนธรรมทวารวดี โบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบถูกสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 11 – 16 เมืองคูบัวได้พัฒนาขึ้นสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 ซึ่งเป็นช่วงที่การค้าทางทะเลมีการขยายตัวอย่างมาก ร่องรอยการค้าทางทะเลของเมืองคูบัวปรากฏตามลำน้ำเก่า ที่เรือขนส่งสินค้าขนาดเล็กสามารถแล่นเข้าถึงเมืองได้ เนื่องจากตั้งอยู่ห่างจากทะเลเพียง 25 กิโลเมตร

3) บ้านดอนตาเพชรกับอารยธรรมทวารวดี

ชุมชนสมัยโบราณมักตั้งอยู่ในบริเวณที่มีทางน้ำไหลผ่าน หรือในบริเวณที่สามารถเข้าถึงลำน้ำต่าง ๆ ได้สะดวก เส้นทางน้ำเหล่านั้นสามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อกับแม่น้ำสายหลัก เช่น แม่น้ำท่าว่า ที่มาบรรจบกับแม่น้ำจะเข้สามพัน หรือแม่น้ำทวน ที่เชื่อมไปยังลำน้ำแม่กลองได้ ลักษณะการเลือกทำเลที่ตั้งชุมชนเช่นนี้ อาจชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของแม่น้ำสายหลัก คือ แม่น้ำจะเข้สามพัน และแม่น้ำทวน ที่สามารถใช้ได้ทั้งเป็นเส้นทางคมนาคมเข้าสู่พื้นที่ ที่อยู่ลึกเข้าไปแผ่นดินหรือออกไปยังแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำสุพรรณบุรีที่ไหลลงสู่ทะเลได้ แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร อ.พนมทวน จ.กาญจนบุรี ถือเป็นตัวอย่างหนึ่งของชุมชนสำคัญในกลุ่มน้ำทวน ที่มีความสัมพันธ์กับเครือข่ายแลกเปลี่ยนค้าขายระหว่างชุมชนที่อยู่ห่างไกลกัน การขุดค้นทางโบราณคดีที่แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร ได้พบพื้นที่สุสานของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ที่มีประเพณีการปลงศพ โดยฝังสิ่งของเครื่องใช้และเครื่องประดับอุทิศให้ผู้เสียชีวิต ด้วยวัตถุที่อุทิศให้ผู้ตายจำนวนหนึ่ง เป็นสิ่งของที่มีมูลค่าที่ผลิตจากพื้นที่ต่างถิ่นที่อยู่ห่างไกลมากจากพื้นที่ลุ่มน้ำทวน-จะเข้สามพัน

4) เมืองโบราณทุ่งขวางกับอารยธรรมทวารวดี

เมืองโบราณทุ่งขวาง อ.กำแพงแสน เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี มีอายุเท่ากับเมืองนครชัยศรี แต่มีขนาดเล็กกว่า อยู่ห่างจากอำเภอเมืองไปทางทิศเหนือ ประมาณ 24 กิโลเมตร จากหลักฐานบางประการ ทำให้พอสันนิษฐานได้ว่า "เมืองเก่ากำแพงแสน" เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี มีอายุเท่ากับเมืองนครชัยศรี (ธิดาสาระยา, 2532 : 49) แต่มีขนาดเล็กกว่า เนื่องจากสร้างขึ้นโดยเมืองนครชัยศรี เพื่อควบคุมเส้นทางการค้าตามคูคลอง เพราะต้องการส่งเสริมให้เป็นเมืองท่า เป็นศูนย์กลางการค้าทางทะเลของเมืองนครชัยศรี ดังนั้นความ

เจริญและความเสื่อมของเมืองกำแพงแสนจึงน่าจะเป็นไปพร้อม ๆ กับเมืองนครชัยศรี สำหรับการเที่ยวชมโบราณสถานแห่งนี้ จะเน้นไปในลักษณะของคูน้ำและคันดิน ที่ยังคงสภาพเดิมไว้อย่างชัดเจน แต่ไม่ปรากฏซากโบราณสถานใด ๆ อีก ส่วนสภาพภายในตัวเมืองเก่า จะมีเนินดิน สระน้ำ ต้นไม้ใหญ่ และเป็นที่อยู่อาศัยของนกนานาพันธุ์ ปัจจุบันจึงใช้พื้นที่เป็นค่ายลูกเสือของจังหวัดนครปฐม

5. สรุปผลการวิจัย

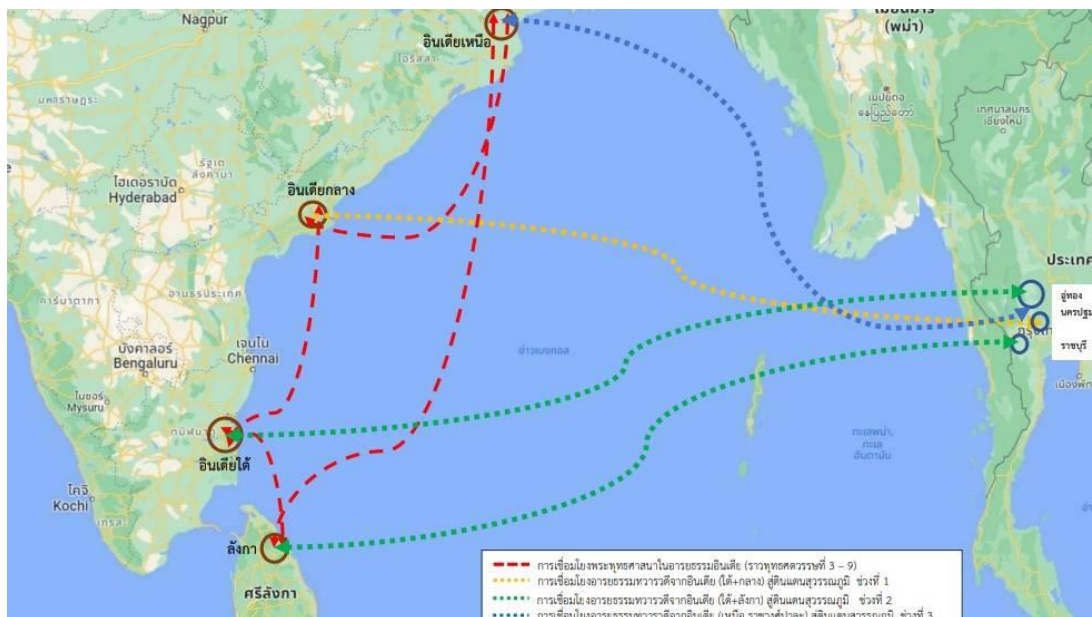
จากการวิจัยสรุปได้ว่า เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีในสังคมไทย สำหรับพื้นที่วิจัยทั้ง 4 แห่ง ได้รับอิทธิพลมาจากแพร่วัฒนธรรมของอินเดีย ตั้งแต่ศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6-9) ศิลปะคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) ศิลปะลังกาในสมัยอนุราชปุระ (พุทธศตวรรษที่ 8-16) และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 งานกลุ่มหนึ่งเป็นเรื่องของสกุลช่างท้องถิ่น ที่เกิดจากศิลปะทวารวดีได้แพร่หลายอย่างมากไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งจากงานศิลปกรรมแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างจากงานที่จัดเป็นฝีมือช่างหลวง (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2514 : 119) คือ พระพุทธรูปแสดงลักษณะพระพักตร์เล็ก สันและแบน ขมวดพระเศาใหญ่ พระเนตรโปน พระนาสิกใหญ่และแบน พระโอษฐ์หนา รูปแบบศิลปะในช่วงนี้เกิดจากการผสมผสานศิลปะคุปตะ ศิลปะปัลลวะ และศิลปะปาละ กับศิลปะพื้นถิ่นดั้งเดิมที่มีอยู่ จึงเกิดศิลปะที่เป็นความนิยมแบบใหม่ เช่น การยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างขึ้นในปางแสดงธรรม พระพุทธรูปยืนที่ได้จากการขุดค้นเจดีย์หมายเลข 11 เมืองอุทองปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2549 : 49)

นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา วัฒนธรรมเขมรเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในภาคอีสานตอนล่างและในภาคกลาง ซึ่งน่าจะมีศูนย์กลางอยู่ที่ลพบุรี จึงเกิดการผสมผสานวัฒนธรรมขึ้น อย่างไรก็ตามกลุ่มชนในวัฒนธรรมทวารวดีหรือผู้ที่นับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาทดั้งเดิมแถบนี้คงไม่ได้หายไปไหน แต่ยังคงอยู่สืบเนื่องมาโดยตลอด ดังนั้นงานศิลปกรรมจึงแยกออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นงานศิลปกรรมที่สืบทอดจากทวารวดีตอนกลาง แต่มีวิวัฒนาการจนกลายเป็นสกุลช่างท้องถิ่น กับอีกส่วนหนึ่งเป็นศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะเขมร

การสืบร่องรอยประวัติศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ซึ่งคาดว่าจะมีความเจริญรุ่งเรืองมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9 - 16 จึงสามารถทำได้เพียงมองผ่านศิลปะจากโบราณสถาน โบราณวัตถุ และเอกสารเชิงประวัติศาสตร์เท่าที่ยังคงหลงเหลืออยู่เท่านั้นเอง

6. องค์ความรู้ใหม่

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี เป็นลักษณะของการเคลื่อนตัวของพระพุทธศาสนา โดยการเผยแผ่ของพระธรรมทูตสายต่าง ๆ ซึ่งการเผยแผ่นั้นต้องเดินทางมาพร้อมกับเรือขนส่งสินค้า ทำการค้าขายแลกเปลี่ยนเปลี่ยนสินค้าของกลุ่มพ่อค้าวาณิช กระจายไปทั่วในภูมิภาค ผู้วิจัยพอสรุปเป็นเส้นทางที่เชื่อมโยงให้เกิดการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากอินเดียสู่พื้นที่วิจัยได้ ดังนี้

บรรณานุกรม

ธิดา สารยา. (2532). (ศรี) ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ, พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ.

ผาสุข อินทราช. (2542). ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2549). สุวรรณภูมิ ต้นกระแสนประวัติศาสตร์ไทย, กรุงเทพมหานคร : มติชน.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2514). พระพุทธรูปนเกาในประเทศไทย, วารสารโบราณคดี, 3(3).

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2562). ศิลปะทวารวดีวัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2539). สยามประเทศ: ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาอาณาจักรสยาม, พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร : มติชน.

----- . (2549). ประวัติศาสตร์ โบราณคดี : เมืองอู่ทอง, กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย : <https://thai.tourismthailand.org/Attraction/>.